

De relatie tussen zelfwaardering en gehechtheid aan ouders bij zevenjarige kinderen

Aliz Vékony, Marleen H. van Aggelen-Gerrits, Marcel A.G. van Aken & Paul P. Goudena

---

Abstract

In the present study, the effects of attachment relationships on 7-year-olds' self-esteem were examined. It was examined whether a secure representation of attachment has positive effects on children's self-esteem. Furthermore, the predictive value of attachment to father and mother was tested. It was examined what the effects are of a secure attachment relationship to one parent, but an insecure to the other, of two secure attachment relationships, and of two insecure attachment relationships. Seventy children (36 boys and 34 girls) participated in the study. Results show a relation between the representations of child-mother and child-father attachment and children's self-esteem. Children with a secure representation of attachment to mother or father show a more positive self-esteem (assessed by a Puppet Interview) than children with an insecure representation of attachment. This study is the first to show a relation between young children's self-esteem and the representation of attachment to father. When examining the joint effects of child-mother and child-father attachments, it was found that a secure attachment to one parent can compensate for an insecure attachment to the other parent.

Dit onderzoek is gericht op de effecten van hechtingsrelaties op de zelfwaardering bij jonge kinderen. Empirische onderzoekers hebben in navolging van Bowlby veel aandacht besteed aan het onderzoeken van de invloed van veilige en onveilige gehechtheid bij kinderen en van de ontwikkeling van dit proces (Schaffer, 1996). Bowlby conceptualiseerde gehechtheid als een construct dat een rol speelt over de hele levensloop: mensen houden hechtingsbanden met hun ouders gedurende de kindertijd en tot in de volwassenheid (Lieberman, Doyle, & Markewicz, 1999). Volgens Bowlby zou bij het kind sprake zijn van een aangeboren neiging om zich aan één persoon te hechten. Meestal was die ene persoon de moeder,

Aliz Vékony studeerde pedagogiek aan de Universiteit Utrecht.

Marleen H. van Aggelen-Gerrits is als AIO verbonden aan de Capaciteitsgroep Kinder- en Jeugdstudies van de Universiteit Utrecht.

Marcel A. G. van Aken is hoogleraar Ontwikkelingspsychologie aan de Universiteit Utrecht.

Paul P. Goudena is hoogleraar Pedagogiek aan de Universiteit Utrecht.

Correspondentieadres: Marleen van Aggelen-Gerrits, Universiteit Utrecht, Kinder- en Jeugdstudies, Postbus 80.140, 3508 TC Utrecht. E-mail: M.H.vanAggelen-Gerrits@fss.uu.nl

aldus Bowlby in 1953 (Hoeksma, Alliët, & Koomen, 1998). Waarschijnlijk hebben de meeste onderzoeken zich om die reden alleen gericht op de gehechtheid van het kind aan de moeder (oa. Cohn, 1990; Cassidy, 1988; Verschueren, Marcoen & Schoefs, 1996). In de afgelopen twee decennia is er echter steeds meer aandacht voor het vaderschap (onder andere vanwege het groeiende aantal werkende moeders), en blijken vaders een toenemende bereidheid te laten zien om zich bezig te houden met activiteiten die vroeger als typisch behorend tot de moederrol werden gezien (Lamb, 1997). In dit onderzoek zal daarom gekeken worden naar de gehechtheid van een kind aan zowel zijn moeder als zijn vader.

In de hechtingstheorie van Bowlby wordt verondersteld dat het 'interne werkmodel van het zelf' een belangrijke invloed heeft op de sociaal-emotionele competentie. Het interne werkmodel van het zelf wordt gedefinieerd als een dynamische structuur die affectief beladen cognities over de eigen waarde als persoon bevat en zich tegelijk ontwikkelt met het werkmodel van de relatie met gehechtheidsfiguren (Cassidy, 1990). In de hechtingstheorie wordt verondersteld dat het kind een werkmodel opbouwt van de relatie met elk hechtingsfiguur, dat gebaseerd is op de aanwezige interactiepatronen met de hechtingsfiguren (Main, Kaplan, & Cassidy, 1985). Een kind met een veilig werkmodel van zijn of haar hechtingsrelatie – bijvoorbeeld met de moeder – wordt verondersteld positieve verwachtingen over haar beschikbaarheid en responsiviteit te hebben, terwijl een kind met een onveilig werkmodel waarschijnlijk negatieve verwachtingen ontwikkelt (Verschueren e.a., 1996).

Tegelijkertijd met de ontwikkeling van de representaties van zijn of haar hechtingsrelaties, ontwikkelt het kind een algemeen werkmodel over het zelf dat afhankelijk is van deze relaties. Als het kind een veilig werkmodel van zijn of haar hechtingsrelaties ontwikkelt, is de kans groter dat hij of zij ook een positief werkmodel van het zelf ontwikkelt. Het omgekeerde geldt ook: als het kind een onveilig werkmodel van zijn of haar hechtingrelaties ontwikkelt, is de kans groter dat hij of zij een negatief werkmodel van het zelf ontwikkelt, dat gekenmerkt wordt door gevoelens van minderwaardigheid en ongeliefd-zijn (Bretherton, 1991; Cassidy, 1990; Verschueren e.a., 1996). De kwaliteit of veiligheid van de representaties van hechtingsrelaties lijkt onlosmakelijk verbonden te zijn met de kwaliteit van globale representatie van het zelf (Cassidy, 1990).

Kinderen met een positief werkmodel van het zelf zouden uiteindelijk ook meer competent of beter aangepast zijn dan kinderen met een negatieve representatie van het zelf (Verschueren, Marcoen, & Schoefs, 1996, 1998; Verschueren, Buyck, & Marcoen, 2001).

In twee onderzoeken is de veronderstelde relatie tussen representatie van het zelf en de kwaliteit van gehechtheid aan moeder bij jonge kinderen aangetoond (Cassidy, 1988; Verschueren e.a., 1996). Er is echter geen onderzoek dat een relatie aantoonde tussen de representatie van het zelf en de kwaliteit van hun gehechtheid aan vader. Voor zover ons bekend is er slechts één onderzoek geweest dat getracht heeft deze relatie te onderzoeken. Dit leverde echter geen eenduidig beeld op. Verschueren en Marcoen (1999) vonden bij vijfjarige kinderen dat de effecten van kind-moeder gehechtheid op de positiviteit van het zelf duidelijker en robuuster waren dan de effecten van kind-vader gehechtheid. Anderzijds vonden zij dat de effecten van kind-vader gehechtheid op de sociaal-emotionele competentie van het kind duidelijker en robuuster waren dan de effecten van kind-moeder gehechtheid. Ook vonden zij dat kinderen met twee veilige representaties van gehechtheid meer sociale competentie met leeftijdsgenoten lieten zien, dat zij minder angstig en teruggetrokken waren, dat zij beter aangepast waren aan stress vanuit school en dat zij een positievere evaluatie van het zelf hadden dan

kinderen met twee onveilige representaties van gehechtheid.

Het belang van een veilige gehechtheid aan vader wordt ook duidelijk uit de resultaten van het onderzoek van Lieberman e.a. (1999). Er werd gevonden dat gehechtheid aan vader een belangrijke voorspeller van positieve vriendschapskwaliteiten (hulp en nabijheid kunnen zoeken en veilig voelen) bij kinderen is en dat beschikbaarheid van vader een belangrijke bijdrage levert aan het hebben van minder conflicten bij vriendschappen met andere kinderen.

Bretherton (1991) suggereert dat een veilige gehechtheid aan één ouder een onveilige gehechtheid met de andere ouder kan compenseren. Ook Van Aken en Asendorf (1997) vonden compenserende effecten tussen moeders en vaders. Zij vonden bij twaalfjarige kinderen dat de ene ouder de rol van de andere ouder kan overnemen in het verhogen van de zelfwaardering bij hun kinderen.

Uit een samenvattend onderzoek over elf studies blijkt dat er een zekere overeenstemming bestaat tussen de kwaliteit van de gehechtheid aan vader en de gehechtheid aan moeder. Is een kind veilig gehecht aan moeder, dan is de kans groot dat het kind ook veilig gehecht is aan vader (Fox, Kimmerly & Schafer, 1991). Suess (1992) vond dat gehechtheid aan moeder en vader samen een betere voorspellende waarde had op de sociale competentie van kinderen dan gehechtheid aan moeder alleen. In een onderzoek naar de samenhang tussen gehechtheid aan moeder en vader tijdens de kindertijd en naar empathische reacties van kleuters op volwassenen met verdriet, vonden Main en Weston (1981) niet alleen dat de kwaliteit van gehechtheid aan vader empathie voorspelt in de verwachte richting, maar dat een combinatie van hechtingsveiligheid aan beide ouders een betere voorspelling opleverde. Kleuters die veilig gehecht waren aan beide ouders waren veruit de meest empathische, terwijl veilige gehechtheid aan één ouder alleen geassocieerd werd met meer empathie als de veilige gehechtheid aan de moeder was. De minst empathische kinderen waren kinderen die een onveilige gehechtheid aan beide ouders hadden.

Samenvattend: we zullen kijken naar de effecten van een veilige gehechtheidsrelatie met vader en de combinatie met de gehechtheidsrelatie met moeder op de zelfwaardering van kinderen op zes-/zevenjarige leeftijd. Om de hechtingsrelaties te meten zal in dit onderzoek gebruik worden gemaakt van de representatie van gehechtheid zoals kinderen die in het afmaken van verhalen laten zien (Verschuere & Marcoen, 1994).

Onderzoek laat zien dat de aard van de zelfwaarderingsmeting een belangrijke rol speelt bij onderzoek met jonge kinderen. Als men geïnteresseerd is in de evaluatie die het kind bewust kan of wil laten zien van zichzelf, dan kan men een beroep doen op directe zelfrapporteringsmetingen zoals het geval is bij de schalen van Harter (Harter & Pike, 1984). Wil men een idee hebben van de impliciet werkende verwachtingen over de eigen waardevolheid, dan zullen meer spontane zelfevaluaties, geuit in de context van een (indirect en/of speels) interview (zoals het Handpop Interview van Cassidy, 1988) wellicht een juister beeld opleveren (Verschuere & Marcoen, 1995).

Vanuit dit oogpunt zullen in dit onderzoek twee verschillende meetinstrumenten worden gebruikt om zelfwaardering bij kinderen te meten. Eén van die instrumenten is de nederlandse vertaling van de Competentiebelevingsschaal van Harter (Steinbusch & Streppel, 1985). Harter onderscheidt globale zelfwaardering en de waardering van het functioneren van de eigen persoon op verschillende dimensies (door Harter domeinen genoemd). Voor kinderen op zes-/zevenjarige leeftijd zijn bijvoorbeeld sociale acceptatie, acceptatie door de moeder, cognitieve competentie en fysieke competentie belangrijke domeinen. Competentiebeleving (de waardering van het eigen functioneren) wordt door Harter gezien als een vorm

van zelfwaardering. De beleving van 'competent zijn' ontstaat vanuit de beloningen die iemand in de omgang met de omgeving ondervindt. In de omgeving is een affectieve context van veiligheid en verzorging en een sterke hechtingsrelatie van belang. Deze reacties van opvoeders vormen de basis van het gevoel 'iets te kunnen' en 'iemand te zijn' of (zoals Harter het noemt) van competentiebeleving (Veerman, 1989). Verschuereen e.a. (1998) vonden dat kleuters die een hoge zelfwaardering lieten zien, zichzelf als meer competent (op de cognitieve en fysieke domeinen) zagen dan de kleuters die een lagere zelfwaardering hadden. Zelfwaardering van kinderen lijkt verbonden te zijn aan hun innerlijke gevoelens over zichzelf, met andere woorden: aan hun innerlijke gedachten en gevoelens over hun competentie.

De tweede manier waarop in dit onderzoek zelfwaardering zal worden gemeten is door middel van een interview met een handpop (Cassidy, 1998; Nederlandse aanpassing Verschuereen e.a., 1996). Hierbij wordt gemeten of kinderen positief of negatief over zichzelf denken en tevens de mate van openheid waarmee ze tekortkomingen kunnen aangeven.

Samenvattend: het doel van dit onderzoek is een relatie aan te tonen tussen de representatie van het zelf en de representatie van de hechtingsrelatie met vader en moeder. Enerzijds zal er onderzocht worden of kinderen met een veilig werkmodel van de hechtingsrelatie met vader een positievere representatie van het zelf hebben dan kinderen met een onveilig werkmodel van gehechtheid aan vader, net zoals dit aangetoond is bij moeder. Anderzijds zal er vanuit het oogpunt van compenserende effecten gekeken worden wat de voorspellende waarde van de combinatie van beide hechtingsrelaties is. Met andere woorden: er wordt onderzocht hoe de representatie van het zelf bij jonge kinderen met tegenstrijdige hechtingsrelaties (veilig gehecht aan de ene ouder, maar onveilig aan de andere) samenhangt met de representatie van het zelf bij kinderen met overeenstemmende hechtingsrelaties (veilig gehecht aan beide ouders). De specifieke onderzoeksvragen zijn:

- *Hebben kinderen die veilig gehecht zijn aan vader een positievere zelfwaardering dan kinderen die onveilig gehecht zijn aan vader?*
- *Hebben kinderen die onveilig gehecht zijn aan de ene ouder, maar veilig gehecht aan de andere ouder, een even hoge zelfwaardering als kinderen die veilig gehecht zijn aan beide ouders?*

De hypothesen die uit deze onderzoeksvragen volgen zijn:

- 1 Kinderen die veilig gehecht zijn aan vader hebben een hogere zelfwaardering dan kinderen die onveilig gehecht zijn aan vader.
- 2 Voor de effecten van de combinatie van beide hechtingsclassificaties op de zelfwaardering van het kind zijn er drie effecten mogelijk (Verschuereen & Marcoen, 1999).
  - a Als er een *uniek* effect is (beide werkmodellen, van vader en moeder, blijven ongeïntegreerd en beïnvloeden verschillende aspecten in het leven van het kind) dan betekent dit dat een hoge zelfwaardering bij kinderen alleen voorspeld kan worden uit een veilige gehechtheid aan één specifieke ouder.
  - b Als er een *cumulatief* effect is dan hebben kinderen met twee veilige werkmodellen van gehechtheid een hogere zelfwaardering dan kinderen met één veilig werkmodel van gehechtheid en deze groep heeft weer een hogere zelfwaardering dan kinderen met twee onveilige werkmodellen van gehechtheid.
  - c Als er een *compenserend* effect is dan hebben kinderen met één veilig werkmodel van gehechtheid een even hoge zelfwaardering als kinderen met twee veilige werkmodellen.

Methode

Onderzoeksgroep

Zeventig kinderen (36 jongens en 34 meisjes) uit groep 3 van het gewone onderwijs namen aan het onderzoek deel. Vanwege onbruikbaar videomateriaal varieerden de aantallen per analyse tussen 59 en 62 kinderen. De kinderen kwamen van twintig scholen uit de provincie Utrecht en de stad Hilversum. Ze hadden op het ogenblik van het onderzoek een gemiddelde leeftijd van zeven jaar en twee maanden, met een minimum van zes jaar en zes maanden en een maximum van zeven jaar en negen maanden.

Meetinstrumenten

Competentiebeleving. Gebruikt wordt de Competentiebelevingsschaal voor Jonge Kinderen. Dit instrument is een vertaling van de *Pictorial Scale of Perceived Competence and Social Acceptance* van Harter en Pike (1984), verderop kortweg de Harterschaal genoemd (Steinbusch & Streppel, 1985). Dit instrument meet de gevoelens die jonge kinderen hebben over hun zelf op vier verschillende domeinen. Door middel van een directe vraagwijze wordt er gepeild naar de ideeën die kinderen hebben over hun cognitieve, respectievelijk fysieke competentie en de mate van acceptatie door leeftijdgenoten en moeder. Bij elk domein horen zes items. De kinderen moeten zich via een vierpuntsschaal identificeren met een kind op een plaatje. Een voorbeeld-item van de cognitieve competentie-subschaal is: "Deze jongen (of dit meisje) is goed in rekenen, maar deze jongen (of dit meisje) is niet zo goed in rekenen. Welk kind lijkt het meeste op jou? Lijkt het kind op het plaatje heel erg op jou (een score 4 of 1) of alleen een beetje (een score 3 of 2)?"

De betrouwbaarheid van de vier afzonderlijke subschalen is matig tot redelijk (Cronbachs alfa's van 0,50 tot 0,85 voor de Amerikaanse versie en van 0,65 tot 0,72 in een Vlaams onderzoek, Gadeyne, Ghesquiere, Onghena & Verschueren, 2000). In dit onderzoek werden vergelijkbare waarden voor de betrouwbaarheid gevonden (Cronbachs alfa's van 0,65 tot 0,79). Voor de schaal Fysieke Competentie werd echter zonder duidelijke oorzaak een te lage betrouwbaarheid gevonden (0,29). Deze schaal wordt dan ook in de analyses weggelaten.

Zelfconcept. Verschueren, Schoefs en Marcoen vertaalden en bewerkten het *Puppet Interview* van Cassidy (1988). Met dit instrument meet men op indirecte wijze de globale zelfbeleving bij jonge kinderen. Er worden twintig vragen aan een handpop gesteld die aan het kind gegeven wordt. Bijvoorbeeld: "Is (de naam van het kind) een lieve jongen (of lief meisje)?" Het kind laat de pop het antwoord formuleren. De antwoorden die het kind geeft via de handpop zouden zijn of haar bewuste en onbewuste verwachtingen aan het licht brengen over de eigen waarde als persoon. De verwerking van de antwoorden op de gestelde vragen gebeurt aan de hand van twee dimensies: de Affectieve Kleur van de antwoorden (een positieve of negatieve beleving van zichzelf) en de mate van openheid bij het toegeven van tekortkomingen (open zijn om eigen tekortkomingen toe te geven of zichzelf als perfect, zonder fouten voor te stellen).

Deze twee dimensies kunnen afzonderlijk worden gescoord op een zes-puntschaal maar kunnen ook worden gecombineerd door de twee categorieën van de twee dimensies per kind samen te voegen tot een nominale variabele met vier categorieën (namelijk positief-open, positief-perfect, negatief-open en negatief-perfect). Het scoren van de dimensie Affectieve Kleur gebeurt als volgt: kinderen kunnen schaalscore 1, 2 of 3 krijgen afhankelijk van het aantal en de ernst van hun negatieve

ve antwoorden. Met andere woorden: hoe lager de score, hoe negatiever het antwoord. Kinderen die een score 1, 2 of 3 ontvangen worden als 'negatief' gecategoriseerd. Schaalscore 4, 5 of 6 wordt toegekend als er sprake is van de aanwezigheid van een mild negatieve uitspraak of van bijzonder positieve uitspraken over zichzelf. Kinderen die een score van 4, 5 of 6 ontvangen worden als 'positief' gecategoriseerd.

Daarnaast wordt het interview gescoord op de dimensie Openheid op een zespuntsschaal gaande van perfect naar open. Hoe hoger de score, des te opener is het zelfbeeld van het kind. Score 1 wordt toegekend als het kind niet alleen beweert perfect te zijn, maar tevens een defensieve houding aanneemt (bijvoorbeeld door wel stoute dingen over anderen te zeggen). Score 2 krijgen die kinderen die geen tekortkomingen toe kunnen geven (zonder defensieve houding). Kinderen met score 1 of 2 worden als 'perfect' gecategoriseerd. Score 3, 4, 5 of 6 wordt toegekend afhankelijk van het aantal tekortkomingen die ze in de loop van het interview over zichzelf toe kunnen geven. Bij deze scores worden de kinderen als 'open' gecategoriseerd. De categorieën van de twee dimensies (positief of negatief en open of perfect) kunnen per kind worden samengevoegd tot respectievelijk (a) positief en open, (b) positief en perfect, (c) negatief en open, en (d) negatief en perfect. Als maat voor de betrouwbaarheid bij het toekennen van de vier categorieën werd een Cohen's Kappa van 0,87 gevonden bij de Nederlandstalige versie (Verschueren e.a., 1996). In dit onderzoek werd een kappa van 0,81 gevonden.

Representaties van gehechtheid. De Doll Story Completion Task (Verschueren & Marcoen, 1994) onderzoekt de representaties van hechtingsrelaties bij kinderen. Elk kind moet met behulp van een poppenfamilie vier hechtingsgerelateerde verhalen afmaken. Alle verhalen worden twee keer aangeboden. Eén keer hebben de verhalen betrekking op de gehechtheid aan moeder en één keer op de gehechtheid aan vader. Op deze manier kunnen de representaties van kind-moeder en kind-vader gehechtheid afzonderlijk van elkaar worden gemeten. Alle verhalen werden opgenomen op video en werden gescoord door een onafhankelijke persoon, die niet op de hoogte was van enige informatie over het kind.

Elk van de vier verhalen werd gescoord op een vijfpuntsschaal voor hechtingsveiligheid. Als het kind positieve en open interacties met een responsieve hechtingsfiguur beschreef en de verhalen zonder aarzeling afmaakte, werd score 4 of 5 toegekend en het kind als 'veilig' gecategoriseerd. Een 'onveilig-vermijdende' classificatie werd toegekend wanneer de kind-ouder interacties in het verhaal minimaal waren of wanneer het kind met tegenzin de verhalen afmaakte of met tegenzin antwoordde (door vaak 'ik weet niet' te antwoorden) op de vragen van de onderzoeker. Antwoorden werden als 'onveilig-bizar/ambivalent' gecategoriseerd als het negatieve, vijandige interacties met moeder (of vader) schetste, die vaak afgewisseld werden met taferelen van harmonieuze interacties¹. Aan vermijdende en bizar/ambivalente verhalen werd een score 1 of 2 toegekend. Kinderen die geen uitgesproken veilige, maar ook geen echt onveilige hechtingskenmerken lieten zien, kregen een score 3.

Voor zowel de verhalen over vader als over moeder werd één van de drie hechtingsclassificaties toegekend (veilig, onveilig-vermijdend of onveilig-bizar/ambivalent). Wanneer een kind voor minimaal twee van de vier hechtingsverhalen een 'veilige' score had gekregen, dan werd de hechtingsrelatie met de ouder waar de verhalen betrekking op hadden, als veilig geclassificeerd. Had het kind meer onveilige dan veilige verhalen gespeeld dan werd gekeken of de vermijdende of de bizar/ambivalente categorieën overheersten. Waren er meer vermijdende verhalen dan werd de hechtingsrelatie als vermijdend geclassificeerd, waren er meer bizar/ambivalente verhalen dan werd de hechtingsrelatie als dusdanig geclassificeerd. Daarnaast werd het gemiddelde van de vier scores op de hechtingsverhalen voor moeder en vader afzon-

derlijk berekend (continue maat). Als maat voor betrouwbaarheid voor het toekennen van de hechtingsclassificaties gerelateerd aan de hechtingsverhalen werd een Cohen's Kappa van 0,80 gevonden voor moeder en 0,72 voor vader.

Procedure

Op zevenjarige leeftijd werden de kinderen twee keer bezocht op school. Tijdens het eerste bezoek werden de kinderen in twee sessies geïnterviewd. In de eerste sessie werden de Competentiebelevingsschaal voor Jonge Kinderen en het Handpop Interview afgenomen. Tijdens de tweede sessie werd de Doll Story Completion Task afgenomen, hetzij de verhalen die gaan over de relatie met moeder, hetzij die van de relatie met vader. Tijdens een ander bezoek werden dan de verhalen getoond van de andere ouder. Er was ongeveer een week tijd tussen het tonen van de twee verhalen.

Resultaten

Beschrijvende analyses

Allereerst werd de verdeling van de kinderen over de hechtingscategorieën voor vader en voor moeder berekend. Voor vader was dit als volgt: 72% (45 kinderen) werd als 'veilig' gecategoriseerd, 14% (9 kinderen) als 'onveilig-vermijndend' en 14% (9 kinderen) als 'onveilig-bizar/ambivalent'. De verdeling van de kinderen over de hechtingscategorieën voor moeder was als volgt: 61% (39 kinderen) werd als 'veilig' gecategoriseerd, 22% (14 kinderen) werd als 'onveilig-vermijndend' en 17% (11 kinderen) als 'onveilig-bizar/ambivalent'. Sekse was niet significant gerelateerd aan de hechtingsclassificaties, noch voor moeder $\chi^2(2) = 3.50$, $p = .174$ noch voor vader, $\chi^2(2) = 4.68$, $p = .096$.

Er werd echter wel een significant sekseverschil gevonden op de continue hechtingsscore voor vader, maar niet voor moeder. Meisjes hadden gemiddeld een hogere score voor gehechtheid aan vader dan jongens, $M_{\text{meisjes}} = 3.31$ en $M_{\text{jongens}} = 2.85$, met $t(52) = 2.37$, $p < .05$.

Er werd een significante samenhang gevonden tussen de kind-moeder en kind-vader hechtingsclassificaties (veilig versus onveilig-vermijndend versus onveilig-bizar/ambivalent), $\chi^2(4) = 19.61$, $p < .01$. Uit Tabel 1 kan afgeleid worden dat 63% (39 kinderen) van de kinderen geïnterviewd werd in dezelfde hechtingscategorie voor vader als voor moeder (aan beide veilig gehecht of aan beide onveilig gehecht), 37% van de kinderen hadden niet-overeenkomende hechtingsclassificaties.

Tabel 1. Overeenstemming tussen de kind-moeder en kind-vader hechtingsclassificaties

Kind-moeder hechtings- classificatie	Kind-vader hechtingsclassificatie			
	Veilig	Vermijndend	Bizar/ambivalent	Totaal
Veilig	32 (51,6%)	3 (4,8%)	2 (3,2%)	37
Vermijndend	10 (16,1%)	2 (3,2%)	2 (3,2%)	14
Bizar/ambivalent	2 (3,2%)	4 (6,5%)	5 (8,1%)	11
Totaal	44 (70,9%)	9 (14,5%)	9 (14,5%)	62

Gehechtheid aan vader en representatie van het zelf

De relatie tussen de hechtingsclassificatie met vader en de representatie van het zelf bleek significant te zijn, $\chi^2(6) = 24.82$, $p < .01$. De gegevens van vader zijn weergegeven in Tabel 2.

Tabel 2. Relatie tussen de representatie van kind-vader gehechtheid en de representatie van het zelf

Classificatie Handpop Interview	Kind-vader hechtingsclassificatie			
	Veilig	Vermijdend	Bizar/ambivalent	Totaal
Positief/open	28 (47,5%)	0	2 (3,4%)	30
Positief/perfect	2 (3,4%)	0	3 (5,1%)	5
Negatief/open	11 (18,2%)	7 (11,5%)	4 (6,8%)	22
Negatief/perfect	1 (1,7%)	1 (1,7%)	0	2
Totaal	42 (71,2%)	8 (13,6%)	9 (15,3%)	59

Zoals te zien is in Tabel 2 werden de kinderen met een positief werkmodel van het zelf voornamelijk als veilig gehecht aan hun vader geëvalueerd. Daarnaast is het echter ook opmerkelijk dat kinderen met een negatief werkmodel van het zelf niet alleen maar terug te vinden zijn in de onveilige hechtingsclassificaties, maar toch ook in de veilige classificaties. Uiteindelijk bleek dat 86% (30 kinderen) van de kinderen met een positief werkmodel van het zelf als veilig gehecht aan vader werden geëvalueerd en dat slechts 14% (5 kinderen) van deze kinderen als onveilig gehecht. Aan de andere kant werden 50% (12 kinderen) van de kinderen met een negatief werkmodel van het zelf als veilig gehecht aan vader geëvalueerd en 50% van de kinderen als onveilig gehecht. Daarbij valt op dat geen van de kinderen met een onveilig-vermijdende gehechtheid in de positieve categorieën terug te vinden zijn.

Om de relatie tussen de representatie van de hechting aan vader en zelfwaardering te onderzoeken, werd tevens een variantie-analyse (ANOVA) uitgevoerd met de continue hechtingscore voor vader en sekse als onafhankelijke variabelen en de zelfwaarderingsclassificaties (affectieve kleur en openheid) als afhankelijke variabele. Er bleek geen significant effect voor sekse, $F(1,59) = .299$, *ns*, maar wel voor hechtingsclassificatie, $F(2,59) = 7.991$, $p < .01$. Tevens bleek er geen significante interactie tussen sekse en hechtingsclassificatie te zijn, $F(2,59) = .071$, *ns*. Bij een post-hoc toetsing van de gemiddelde scores van de drie hechtingsclassificaties bleek dat de gemiddelde scores voor de positiviteit van het zelf voor de onveilig-vermijdend gehechte groep ($M=1.50$) significant lager was dan die van de onveilig-bizar/ambivalent gehechte groep ($M=3.78$) en van de veilig gehechte groep ($M=4.26$)². Tussen deze laatste twee groepen werd geen significant verschil gevonden. De mate van openheid bleek niet significant te verschillen over de drie hechtingsclassificaties.

Gehechtheid aan moeder en representatie van het zelf

Om aanvullende informatie over gehechtheid te verkrijgen en om de gegevens over de gehechtheid aan vader met die van moeder te vergelijken, is ook getoetst voor de gehechtheid aan moeder in relatie tot de zelfwaardering van het kind. Ook hier bleek de relatie tussen de hechtingsclassificatie en de representatie van het zelf significant te zijn, $\chi^2(6) = 14.86$, $p < .05$. De gegevens van moeder zijn weergegeven in Tabel 3.

Tabel 3. Relatie tussen de representatie van kind-moeder gehechtheid en de representatie van het zelf

Classificatie Handpop Interview	Kind-moeder hechtingsclassificatie			
	Veilig	Vermijdend	Bizar/ambivalent	Totaal
Positief/open	25 (42,4%)	3 (5,1%)	2 (3,4%)	30
Positief/perfect	2 (3,4%)	1 (1,7%)	2 (3,4%)	5
Negatief/open	8 (13,6%)	7 (11,9%)	7 (11,9%)	22
Negatief/perfect	1 (1,7%)	1 (1,7%)	0	2
Totaal	36 (61 %)	12 (20,3%)	11 (18,6%)	59

Zoals te zien is in Tabel 3 werden de kinderen met een positieve representatie van het zelf voornamelijk als veilig gehecht geïnclassificeerd. Daarnaast is het echter opmerkelijk dat kinderen met een negatief werkmodel van het zelf niet alleen maar terug te vinden zijn in de onveilige hechtingsclassificaties, maar ook in de veilige classificaties. Het is echter wel zo dat het merendeel van de kinderen met een negatief werkmodel van het zelf onveilig gehecht geïnclassificeerd is. Uiteindelijk bleek dat 77% (27 kinderen) van de kinderen met een positief werkmodel van het zelf als veilig gehecht aan moeder werden geïnclassificeerd en dat 23% (8 kinderen) van deze kinderen als onveilig gehecht. Aan de andere kant werden 37% (9 kinderen) van de kinderen met een negatief werkmodel van het zelf als veilig gehecht aan moeder geïnclassificeerd en 63% (15 kinderen) van deze kinderen als onveilig gehecht.

Wederom werd er tevens een variantie-analyse uitgevoerd (om de relatie tussen de representatie van de hechtingsrelatie met moeder en zelfwaardering te onderzoeken) met de continue hechtingsscore voor moeder en sekse als onafhankelijke variabelen en zelfwaarderingsclassificaties (affectieve kleur en openheid) als afhankelijke variabele. Ook voor moeder bleek er geen significant effect voor sekse, $F(1,59) = 1.220$, *ns*, maar wel voor hechtingsclassificatie $F(2,59) = 5.373$, $p < .05$. Ook hier bleek geen significante interactie tussen sekse en hechtingsclassificatie te zijn, $F(2,59) = 1.630$, *ns*. Bij een post-hoc toetsing van de gemiddelde scores van de drie hechtingsclassificaties bleek dat de gemiddelde scores voor de positiviteit van het zelf voor de onveilig-vermijdend gehechte groep ($M=2.83$) significant lager waren dan die van de veilig gehechte groep ($M=4.36$). De gemiddelde scores van de onveilig-bizar/ambivalent gehechte groep ($M=3.09$) lagen tussen deze groepen in, maar verschilde niet significant van die twee groepen. De mate van openheid bleek niet significant te verschillen over de drie hechtingsclassificaties.

Competentiebeleving en gehechtheid aan vader en moeder

Er werd een variantie-analyse uitgevoerd om te toetsen of er een relatie bestaat tussen de drie competentiedomeinen van Harter (sociale acceptatie, acceptatie door moeder, cognitieve competentie; fysieke competentie werd niet meegenomen in de analyse vanwege een te lage betrouwbaarheid), die als een vorm van zelfwaardering gezien kunnen worden, enerzijds, en de hechtingsclassificaties voor vader en moeder anderzijds. Er bleek echter voor geen van de domeinen een significante relatie te bestaan. Voor de hechting aan vader werden per domein de volgende waarden verkregen: sociale acceptatie $F(2,59) = .266$, *ns*; acceptatie door moeder $F(2,59) = 1.753$, *ns*; en cognitieve competentie $F(2,59) = 1.140$, *ns*. Voor de hechting aan moeder zijn de waarden als volgt: sociale acceptatie $F(2,59) = .471$, *ns*; acceptatie door moeder $F(2,59) = .904$, *ns* en cognitieve competentie $F(2,59) = 1.835$, *ns*.

Gezamenlijke hechtingsclassificatie

Om de relatie tussen de gezamenlijke hechtingsclassificaties en de zelfwaardering van het kind te testen (onderzoeksvraag 2), werd een variantie-analyse uitgevoerd met de gezamenlijke hechtingsclassificaties (veilig gehecht aan beide ouders, veilig gehecht aan moeder/onveilig gehecht aan vader, onveilig gehecht aan moeder/veilig gehecht aan vader, onveilig gehecht aan beide ouders) en sekse als onafhankelijke variabelen en de zelfwaarderingsclassificaties (affectieve kleur en openheid) als afhankelijke variabele.

Er bleek een significant effect voor de gezamenlijke hechtingsclassificaties, $F(3,58) = 4.370$, $p < .01$, maar er bleek geen significant effect voor sekse, $F(1,58) = 1.303$, *ns*. Er bleek ook geen significante interactie tussen sekse en gezamenlijke hechtingsclassificatie, $F(3,58) = .176$, *ns*.

Bij een post-hoc toetsing (zie Tabel 4) van de gemiddelde scores van de vier gezamenlijke hechtingsclassificaties bleek dat de gemiddelde scores voor de positiviteit van het zelf voor de groep die veilig gehecht was aan beide ouders ($M=4.53$) significant hoger lagen dan voor de groep die onveilig gehecht was aan beide ouders ($M=2.58$). De gemiddelde scores van de groep die onveilig gehecht was aan moeder maar veilig aan vader en de groep die veilig gehecht was aan moeder maar onveilig aan vader zaten precies tussen die twee groepen in, maar verschilden niet significant van de andere groepen. Voor de mate van openheid werden geen significante verschillen gevonden. Er werd ook getoetst of er een relatie bestaat tussen de competentiedomeinen van Harter en de vier gezamenlijke hechtingsclassificaties. Er bleek echter geen significant verschil te bestaan.

Tabel 4. Scores voor zelfwaardering volgens de gezamenlijke hechtingsclassificaties

	Gezamenlijke hechtingsclassificatie				F(3,58)
	Veilig aan beide ouders (n=30)	Veilig V/ Onveilig M (n=11)	Onveilig V/ Veilig M (n=5)	Onveilig aan beide ouders (n=12)	
Positiviteit van het zelf (Handpop Interview)	4.53 ^a	3.36 ^{ab}	3.00 ^{ab}	2.58 ^b	4.37 ^{**}

Toelichting: M = moeder; V = vader. ^{**} $p < .01$

Discussie

In dit onderzoek werd de relatie tussen de representatie van het zelf en de representatie van de hechtingsrelatie met vader en moeder onderzocht. De resultaten van de twee onderzoeksvragen zullen hieronder besproken worden.

Gehechtheid aan vader en representatie van het zelf

In dit onderzoek werd bewijs gevonden voor de veronderstelde relatie tussen de positiviteit van het zelf bij jonge kinderen en een veilige representatie van gehechtheid aan vader. Jonge kinderen met een veilige hechtingsrepresentatie van vader hadden een positievere representatie van het zelf dan jonge kinderen met een onveilige hechtingsrepresentatie. Dit effect werd alleen gevonden voor de kinderen die onveilig-vermijnd gehecht waren aan vader en niet voor de onveilig-bizar/ambivalent gehechte kinderen. Deze laatste groep had een positievere representatie van het zelf dan de onveilig-vermijnd gehechte kinderen. De relatie tussen hechtingsveiligheid en positiviteit van het zelf werd niet veroorzaakt door verschillen in verbale competentie.

Deze resultaten zijn niet geheel in overeenstemming met onderzoek van Verschuere en Marcoen (1999). Zij vonden geen significante relatie tussen de representatie van het zelf (gemeten met het Handpop Interview) en de representatie van gehechtheid aan vader. Zij vonden echter wel een relatie tussen gehechtheid aan vader en de representatie van het zelf op basis van door de leerkracht beoordeelde zelfwaardering. Uit hun onderzoek bleek dat kinderen die een veilige representatie van gehechtheid aan vader hadden een hogere zelfwaardering lieten zien, geuit in een hoge mate van onafhankelijkheid, initiatief nemen en meer zelfvertrouwen hebben, dan kinderen met een onveilige representatie van gehechtheid. Het huidige onderzoek blijkt dus het eerste onderzoek te zijn waarin door middel van een indirecte interviewmethode een relatie aangetoond wordt tussen de positiviteit van het zelf bij jonge kinderen en een veilige representatie van gehechtheid aan vader (zoals hierboven opgemerkt is deze relatie met gehechtheid aan moeder al meerdere malen aangetoond).

Er zijn echter twee opvallende resultaten die nader bekeken moeten worden. Ten eerste werd er gevonden dat kinderen die veilig gehecht waren aan vader niet alleen een positief/open model van het zelf hadden, maar ook een negatief/open model. Dit lijkt tegenstrijdig te zijn met wat Verschuere e.a. (1996) vonden. Zij beweerden namelijk dat het hoofdkenmerk van veilig gehechte kinderen op vijfjarige leeftijd het hebben van een positief zelfbeeld is en dat dit niet gepaard hoeft te gaan met een bepaalde mate van openheid om de eigen tekortkomingen toe te geven. In dit onderzoek werd het tegengestelde gevonden, namelijk dat kinderen met een veilige gehechtheid aan vader voornamelijk terug te vinden waren in de open categorieën van het Handpop Interview en dus niet alleen maar in de positief-open en de positief-perfect categorieën. Het lijkt er dus op dat naast het hebben van een positieve zelfwaardering, het toegeven en openstaan voor onvolmaaktheden wel degelijk een kenmerk kan zijn van veilig gehechte kinderen.

Ten tweede werd er gevonden dat kinderen met een onveilig-vermijnde hechtingsrepresentatie van vader helemaal niet terug te vinden waren in de positieve categorieën (noch open of perfect) en de kinderen met een onveilig-bizar/ambivalente hechtingsrepresentatie wel. Het lijkt erop dat een bizar/ambivalente gehechtheid aan vader minder effect heeft op de mate van zelfwaardering dan een vermijnde gehechtheid. Dit zal echter in de toekomst verder onderzocht moeten worden.

Gehechtheid aan moeder en representatie van het zelf

In verschillende onderzoeken is de relatie tussen een veilige gehechtheid aan moeder en een hoge zelfwaardering aangetoond (Verschuieren, e.a., 1996, 1999; Cassidy, 1988). Ook in dit onderzoek werd dit resultaat gevonden. Kinderen met een veilige hechtingsrepresentatie van moeder hadden een positievere representatie van het zelf dan kinderen met een onveilige (vermijdende) hechtingsrepresentatie. Er werd echter geen verschil gevonden in de representatie van het zelf bij de onveilig-bizar/ambivalent gehechte kinderen ten opzichte van de andere groepen.

Competentie van het zelf en gehechtheid aan moeder en vader

Voor een relatie tussen de competentiedomeinen van Harter en de representatie van gehechtheid werd geen bewijs gevonden. Geen van de competentiedomeinen (acceptatie door moeder, acceptatie door leeftijdsgenoten en cognitieve competentie) bleken te verschillen over de drie hechtingsclassificaties, noch voor vader noch voor moeder.

Het is dus opmerkelijk dat alleen de *indirecte* interviewmethode (het Handpop Interview) verschillen wat betreft zelfwaardering tussen kinderen kon aantonen. Harter (1989) veronderstelde dat directe zelfrapporteringmetingen (Harterschaal) van globale zelfwaardering niet gebruikt kunnen worden bij kinderen onder de acht jaar. Zij veronderstelde dat zulke jonge kinderen dus niet in staat zijn om 'op afstand' naar zichzelf te kijken en een globaal oordeel over zichzelf te geven (wel domeinspecifiek). Er zijn echter onderzoekers geweest (Verschuieren 1996, 1999; Cassidy, 1988) die het tegendeel hebben gevonden. Cassidy (1988) vond dat zes jaar oude kinderen in staat zijn om consistente antwoorden te geven op Harters zelfrapporteringmeting van globale zelfwaardering. In dit onderzoek werd Harters veronderstelling wat betreft de domeinspecifieke zelfwaardering niet bevestigd. De kinderen uit deze steekproef bleken niet in staat om op een consistente wijze te antwoorden op directe vragen over hun zelfwaardering (competentie) op verschillende functioneringsdomeinen. Zij bleken echter wel in staat om door middel van een speels interview hun globale zelfwaardering te onthullen. Verschuieren en Marcoen (1995) veronderstellen dat een indirect interview bij jonge kinderen, zoals het Handpop Interview, een beter beeld geeft van 'de ware' zelfwaardering van deze kinderen, dan een direct interview, zoals de Harterschaal, omdat met de laatste slechts kan meten wat het kind van zichzelf kan of wil laten zien.

Overeenstemming tussen kind-moeder en kind-vader hechtingsrepresentaties

De mate van overeenstemming die gevonden werd in de kind-moeder en kind-vader hechtingsclassificatie (63%) kwam in grote mate overeen met wat Fox e.a. (1991) in hun onderzoek vonden. Zij maakten gebruik van de 'Strange Situation'-methode en vergeleken veilig en onveilig gecategoriseerde groepen en vonden een overeenstemming van 60%. In het onderzoek van Verschuieren e.a. (1999) werd een overeenstemming van 59% gevonden en was de samenhang op de rand van significantie.

De in het huidige onderzoek gevonden samenhang is weliswaar significant, maar niet erg perfect. Er blijft dus genoeg ruimte over voor tegenstrijdige hechtingsclassificatie (veilig gehecht aan de ene ouder maar onveilig aan de andere ouder) en zodoende ook voor het bestuderen van gecombineerde effecten van kind-moeder en kind-vader gehechtheid op de representatie van het zelf.

Gezamenlijke hechtingsclassificatie

Kinderen met twee veilige hechtingsrepresentaties bleken een positievere zelfwaardering (gemeten met het Handpop Interview) te hebben dan kinderen met twee onveilige hechtingsrepresentaties. Kinderen met verschillende hechtingsclassificaties ten aanzien van moeder en vader scoorden tussen deze groepen in, maar verschilden niet significant van elkaar. Zij hadden een positievere zelfwaardering dan kinderen met twee onveilige hechtingsrepresentaties, maar zij haalden niet het niveau van de kinderen met twee veilige hechtingsrepresentaties. Voor de hypothesen betekenen deze resultaten een bevestiging van het *cumulative* effect. Ook Verschuieren en Marcoen (1999) vonden dit resultaat: een veilige gehechtheid aan één ouder kan een onveilige gehechtheid aan de andere ouder weliswaar compenseren, maar deze compensatie is niet compleet. Er moet echter wel opgemerkt worden dat het onduidelijk is hoe die compensatie plaats vindt. Dit zal in de toekomst verder onderzocht moeten worden.

Deze resultaten, samen met wat Verschuieren en Marcoen (1999) vonden, lijken dus het verband tussen een veilige gehechtheid en hoge zelfwaardering bij kinderen aan te tonen. Ondanks het feit dat vele theoretici de rol van vaders vergeten lijken te zijn, is met dit onderzoek aangetoond dat zij een belangrijke rol vervullen bij het totstandkomen van een positieve zelfwaardering bij hun kinderen.

Noten

- 1 Om verwarring te voorkomen, moet er nadrukkelijk vermeld worden dat het 'ambivalente' gedeelte in 'bizar/ambivalent' niet refereert aan de angstig/ambivalente categorie (C-categorie). De term 'bizar/ambivalent' is gebaseerd op de label 'bizar/negatief' van Cassidy, maar het omvat ook het feit dat de vijandige en chaotische interacties die geschetst worden soms afgewisseld worden met korte scènes van harmonieuze gezinsinteracties. Ook Verschuieren e.a. (1996, 1999) hebben deze term gebruikt.
- 2 Om de mogelijkheid uit te sluiten dat de effecten van de hechtingsclassificaties enkel veroorzaakt werden door verbale competentie (hechtingsclassificaties werden gescoord aan de hand van verhalen die door het kind werden verteld), werd er een post-hoc covariantie analyse uitgevoerd, met de scores van een intelligentietest (RAKIT), die bij alle kinderen is afgenomen. Er bleek dat alle effecten significant bleven.

Literatuur

- Van Aken, M. A. G., & Asendorf, J. B. (1997). Support by parents, classmates, friends and siblings in preadolescence: Covariation and compensation across relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 14, 79-93.
- Bretherton, I. (1991). Pouring old wine into new bottles. The social self as internal working model. In M.R. Gunnar & L. A. Sroufe. *Self-processes and development. Minnesota Symposium on Child Psychology*, 23, 1-41.
- Cassidy, J. (1988). Child-mother attachment and the self in six-year-olds. *Child Development*, 59, 121-134.
- Cassidy, J. (1990). Theoretical and methodological considerations in the study of attachment and the self in young children. In M. T. Greenberg, D. Cicchetti, & E. M. Cummings, *Attachment in the preschool years: Theory, research and intervention* (87-119). Chicago: University of Chicago Press.
- Cohn, D. A. (1990). Child-mother attachment of six-year-olds and social competence at school. *Child Development*, 61, 152-162.

- Easterbrooks, M. A., & Goldberg, W. A. (1990). Security of toddler-parent attachment. In M.T. Greenberg (et al.), *Attachment in the preschool years: theory, research and intervention* (pp. 221-244) Chicago: University of Chicago Press.
- Fox, N. A., Kimmerly, N.L., & Schafer, W.D. (1991). Attachment to mother and father: A meta-analysis. *Child Development, 62*, 210-225.
- Gadeyne, E., Ghesquiere, P., Onghena, P., & Verschueren, K. (2000). Meten van zelfconcept bij jonge kinderen. *Kind en Adolescent, 21*, No. 2, 125-143.
- Harter, S. & Pike, R. (1984). The Pictorial Scale of Perceived Competence and Social Acceptance for Young Children. *Child Development, 55*, 1969-1983.
- Harter, S. (1989). Causes, correlates and the functional role of global self-worth: A life-span perspective. In: J. Kolligan & R. Sternberg, *Perceptions of competence and incompetence across the life-span* (pp. 67-97). New Haven: Yale University Press.
- Hoeksma, J. B., Alliët, M. & Koomen, H. M. Y. (1998). Hechtingsgedrag waargenomen door vaders en moeders. *Kind en Adolescent, 19*, 93-98.
- Lamb, M. E. (1997). *The role of the father in child development*. New York: Wiley.
- Lieberman, M., Doyle, A., & Markewicz, D. (1999). Developmental patterns in security of attachment to mother and father in late childhood and early adolescence: Associations with peer relations. *Child Development, 70*, 202-213.
- Main, M., Kaplan, N., & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood and adulthood: A move to the level of representation. In: Bretherton and Waters, *Growing points in attachment theory and research* (pp. 66-106). *Monographs of the society for research in child development, 50* (1-2, serial no. 209).
- Main, M., & Weston, D. R. (1981). The quality of toddler's relationships to mother and father. *Child Development, 52*, 932-940.
- Schaffer, H. R. (1996). Constructing the first relationships. In: *Social development* (pp. 99-151). Oxford: Blackwell Publishers.
- Steinbusch, J. & Streppel, M. (1985). Waargenomen competentie en sociale acceptatie bij kleuters: een onderzoek naar de psychometrische kwaliteiten en de normering van de bewerkte versie van de Pictorial Scale of Perceived Comptence and Social Acceptance [S. Harter en R.G. Pike]. *Ongepubliceerd manuscript*, Universiteit Utrecht.
- Suess, G. J. (1992). Effect of infant attachment to mother and father on quality of adaptation in preschool. *International Journal of Behavioral Development, 15*, 43-65.
- Veerman, J. W. (1989). De competentiebelevingsschaal voor jonge kinderen. *Tijdschrift voor orthopedagogiek, 28*, 286-301.
- Verschueren, K. & Marcoen, A. (1994). Test met Gehechtheidsverhalen. Classificatiesysteem. Aanpassing van de Doll Stories Completion Task van Cassidy (1986) voor gebruik bij 4,5- tot 6-jarigen. *Ongepubliceerd manuscript*, Universiteit Leuven
- Verschueren, K. & Marcoen, A. (1995). Zelfwaardering bij kleuters met verstorend gedrag. *Kind en Adolescent, 16*, 176-183.
- Verschueren, K., Marcoen, A., & Schoefs, V. (1996). The internal working model of the self, attachment, and competence in five-year-olds. *Child Development, 67*, 2493-2511.
- Verschueren, K., Marcoen, A., & Buyck, P. (1998). Five-year-olds' behaviorally presented self-esteem: relations to self-perceptions and stability across a three-year period. *The Journal of Genetic Psychology, 159*, 273-279.
- Verschueren, K., & Marcoen, A. (1999). Representation of self and socioemotional competence in kindergartners: differential and combined effects of attachment to mother and father. *Child Development, january/february, 70*, 183-201.
- Verschueren, K., Buyck, P., & Marcoen, A. (2001). Self-representation and socio-emotional competence in young children: a 3-year longitudinal study. *Developmental Psychology, 37*, 126-134.